

ВИНИКНЕННЯ ІСТОРІЇ СЛАВІСТИКИ ЯК НОВОГО НАПРЯМКУ СЛОВ'ЯНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ (друга половина ХІХ ст.)

Звертання до власної історії є одним із важливих чинників розвитку будь-якої наукової галузі, що забезпечує проникливе розуміння її предмету на основі аналізу поглядів попередніх дослідників і дозволяє окреслити її перспективи. Не є винятком і славістика, що сформувалась у другій половині ХVІІІ ст., і широко розвинулась у ХІХ ст., як “одна із форм вираження національної свідомості слов'янських народів, їх боротьби за національну і культурну незалежність”¹. Процес появи історії славістики, як напрямку слов'янознавчих студій в Україні у другій половині ХІХ ст., спеціально не досліджувався вітчизняними і зарубіжними авторами. Правда, окремі аспекти цієї проблеми окреслювалися у працях О.Кочубинського², О.Піпіна³, І.Ягича⁴, В.Пичети⁵, М.Державіна⁶, О.Мильникова⁷ та ін.

Активне вивчення українськими ученими історії слов'янських народів в 30–40-х рр. ХІХ ст., становлення слов'янознавства як навчальної дисципліни в університетах Харкова і Києва, Київській духовній академії, сприяли виникненню спеціального інтересу до історії слов'янознавчих студій. Його початковими формами слід вважати службові записки на ім'я міністра народної освіти учених, відряджених у 1840-х рр. за кордон для підготовки до заміщення університетських славістичних кафедр, а також критико-бібліографічні огляди праць зарубіжних і вітчизняних авторів із різних питань історії, етнографії і культури слов'янських народів, що друкувалися в наукових часописах. Уже під час першої подорожі слов'янськими землями І.Срезневський у своїх “Повідомленнях” і листах інформував про наукову діяльність Я.Смолера, Ф.Челаковського, Й.Юнгмана, К.Ербена, Л.Штура, Ф.Палацького, В.Караджича, С.Враза, Я.Коллара, Л.Гая, Ф.Прешерна, відзначаючи їхню роль у створенні й розвитку слов'янських національних культур⁸. Зокрема, він високо цінував наукові досягнення В.Караджича і Я.Коллара, висловлював застереження щодо наукових здобутків чеських учених, стверджуючи, що очікувати від них досягнень “подібних працям Сахарова, Даля, ... Караджича, ... чи Коллара” не доводиться⁹.

Однією з перших форм прояву спеціального інтересу до розвитку славістичних студій в різних країнах Європи стали критико-бібліографічні огляди, що друкувалися ученими з середини 1820-х рр. на сторінках наукової періодики¹⁰. Тут слід зауважити, що у плані досліджуваного питання бібліографічний огляд праць вітчизняних і зарубіжних учених слід роз-

глядати як первісний історіографічний факт, а їх накопичення сприяло виокремленню історії славістики в самостійний напрямок досліджень. На особливу увагу у цьому напрямку заслуговує діяльність вихованця Харківського університету П.Кеппена, який, використовуючи зв'язки з європейськими ученими, започаткував у 1825–1826 рр. видання першого міжнародного бібліографічного журналу “Библиографические листы” (побачили світ 43 номери). У ньому друкувалися реферативні та критичні матеріали найвідоміших українських, російських і зарубіжних учених, розповідалося про дослідження і відкриття у галузі слов'янознавства¹¹. Так, в одному із його випусків П.Кеппен виклав зміст праці Й.Добровського “Кирило і Мефодій” (1823) та подав окремі рецензії на цю книгу¹². Тут також була надрукована “Записка про подорож по слов'янським землям і архівам” П.Кеппена¹³.

Важливим чинником формування інтересу до вивчення історії слов'янських студій стали огляди праць попередників щодо вивчення тієї чи іншої галузі суспільного життя слов'янських народів, котрими університетські професори відкривали свої славістичні виклади. На це, зокрема, вказує аналіз програм і лекцій І.Срезневського у Харківському, а згодом у Петербурзькому університетах¹⁴. Водночас у листі В.Ганці від 1 грудня 1842 р. він повідомляв, що в своїх лекційних курсах буде “розглядати історію, географію, побут, розвиток мови, народну словесність, писемну літературу слов'янських народів”, а в “Програмі викладання слов'янської філології в Санкт-Петербурзькому університеті” (1849) передбачав ознайомити студентів з історичними відомостями щодо слов'янської історіографії і слов'янської філології¹⁵. Безсумнівно, що подібна увага до досягнень вітчизняної і зарубіжної славістики була підпорядкована лише практичній меті навчання студентів і не була цілеспрямованим осмисленням результатів славістичних студій у науковому і суспільно-культурному контексті.

Ще одним чинником, що зумовив інтерес І.Срезневського до історії слов'янознавчих студій, були його рецензії на праці зарубіжних учених. Зокрема, у 1843 р. він підготував змістовний аналіз “Слов'янської етнографії” П.Шафарика, а згодом докладно охарактеризував працю Я.Коллара “Божества Ретри”, в якій, на його думку, було зроблено невдалу спробу реконструювати звичаї і релігію давніх поморських слов'ян¹⁶.

Зрештою, накопичення різноманітних історіографічних фактів і спостережень, зумовили появу спеціальних праць, присвячених характеристиці наукової діяльності окремих вчених-славістів. Першість тут належить І.Срезневському, який 1842 р. підготував розвідку про життя і наукову діяльність сербського історика В.Караджича, що невдовзі була ви-

друкувана в одному із московських часописів¹⁷. У ній докладно аналізувалися всі найважливіші праці видатного діяча південнослов'янської науки і культури й підкреслювалося їх суспільно-політичне, культурне і наукове значення, особливо у плані дослідження історії Сербії. Зокрема вказувалося, що “послуги Вука щодо історії і етнографії сербської залишаться на всі часи незабутніми”¹⁸. В іншій праці І.Срезневський звернув увагу на наукову діяльність патріарха чеського слов'янознавства В.Ганки¹⁹.

Під цим кутом зору велику увагу приділив вивченню наукового доробку Ф.Палацького професор Ніжинського ліцею князя Безбородька І.Лашнюков, котрий у 1861–1862 рр. здійснив наукову подорож до Європи. У звіті про закордонне відрядження він слушно констатував: “Історія Палацького (“Історія чеського народу” у 5-ти томах – С.К.) за повнотою, фактичним змістом, багатствами історичного матеріалу, за глибиною критики і майстерністю групування та викладання фактів, постала над відомими історіями польськими і російськими. У праці Палацького не помітно доктринерства, яким відзначається чимало наших історичних досліджень; не видно в ньому і вузьких національних тенденцій, котрими сильно зловживають польські історики... Патріотичне почуття не затьмарило розумного, світлого погляду чеського історика на західну цивілізацію, на велику долю європейського світу”²⁰.

Першим вагомим доробком у царині концептуального осмислення історії слов'янознавських студіювань в суспільно-культурному контексті були праці професора Київського університету О.Котляревського. У серії статей, присвячених витокам порівняльно-історичного мовознавства в Росії від початку XVIII ст., він дав високу оцінку науковій діяльності академіка О.Востокова, праці якого ставив поряд з дослідженнями патріарха європейської славістики Й.Добровського. Разом з тим, дослідник критично оцінював праці О.Шишкова та інших представників слов'янофільського напрямку: “Приклад патріота Шишкова знайшов собі наслідувачів і в наш час: ми говоримо про школу панславистів, яким належить честь зведення в систему дитячих здогадок наших істориків і мовознавців минулого століття, здогадок, походження яких приховуються в ідеї незагнузданого патріотизму”²¹.

Велике значення для поглиблення зацікавлень О.Котляревського історією розвитку науки про слов'янські народи відіграли слов'янський з'їзд 1867 р. та Всеросійська етнографічна виставка у Москві, що дали йому можливість познайомитися з багатьма європейськими ученими та встановити з ними наукові контакти. Водночас, уважно спостерігаючи за публікаціями слов'янських текстів, а особливо за новими дослідженнями в галузі славістики, О.Котляревський намагався відстежити розробку теоретичних

підвалин концепцій учених та з'ясувати напрями наукових диспутів, беручи у них активну участь. Так, у зв'язку дискусією щодо оригінальності Краледворського рукопису, він писав екстраординарному академіку А.Кунику: “На мій погляд, якщо навіть справжність цієї пам'ятки буде доведена незаперечними палеографічними та історичними міркуваннями, то все ж, сама по собі вона цікава у літературному плані як сумний зразок занепаду поетичного почуття в західних слов'ян”, й водночас, погоджуючись з Фейфаліком, який підкреслював “повну відсутність у ній літературних ознак давнини, що полягали головним чином в чистоті стилю, який замінено там штучною сентиментальністю”²². Проте це не завадило О.Котляревському використати Краледворський рукопис як джерело для дослідження погребальних звичаїв язичницьких слов'ян (1868), хоч в лекціях з слов'янознавства у Київському університеті він, за словами О.Піпіна, “не визнавав у ньому народного переказу і бачив довільності особистого авторства”²³.

Закордонне відрядження О.Котляревського, яке розпочалося влітку 1872 р., активізувало його діяльність щодо підготовки бібліографії слов'янознавчих праць. Дозволимо припустити, що цьому сприяли контакти українського ученого із чеськими колегами, насамперед із завідувачем бібліотеки Чеського національного музею А.Патерою, який займався підготовкою бібліографії славистичних праць чеських і лужицьких учених. “Понад це, що особливо було мені до душі, Патера укладає бібліографію слов'янознавства у чехів, лужичан etc. Знов важлива праця. Я бачив до 10 тисяч номерів”, – ділився своїми враженнями про зустрічі із чеським колегою О.Котляревський²⁴.

Перебуваючи у Празі, український славіст, паралельно із підготовкою докторської дисертації, розпочав написання серії статей, присвячених становленню і розвитку слов'янознавства в Росії, що мало принципове значення для подальшого вивчення історії славістики: у трьох випусках “Часопису Чеського музею” видрукував чеською мовою наукову розвідку про успіхи славістики в Росії (у тому числі й Україні – С.К.) до 1872 р.²⁵. Слід зазначити, що автор чітко визначив предмет науки слов'янознавства і відніс сюди дослідження мов, пам'яток писемності, слов'янських старожитностей, істовістики лише філологією, як це робило досі чимало його сучасників. Досить точно змалювавши картину досягнень російського слов'янознавства, О.Котляревський слушно вказував, що ці успіхи пояснюються, насамперед, введенням славістики до числа університетських дисциплін і, таким чином, приєднався до думки, що вивчення історії західних і південних слов'ян у Росії було поставлено на наукову основу в середині 1830-х рр.

У середині та в другій половині 70-х рр. XIX ст. О.Котляревський продовжив дослідження історії славістики в студії “Огляд успіхів слов’янознавства за останні три роки 1873–1876 рр.”, а також у низці праць і матеріалів, присвячених науковій спадщині В.Григоровича, О.Бодяньського, О.Попова²⁶. Так, будучи одним із перших дослідників концепції В.Григоровича історії слов’янських народів, він зробив вдалу спробу з’ясувати значення спадщини вченого-славіста щодо подальшого розвитку слов’янознавства в Росії та Україні. О.Котляревський слушно звернув увагу на те, що В.Григорович “був рідкісним у нас знавцем давньослов’янської мови, ... він умів поставити свою науку на широкий ґрунт, він знав джерела її; глибоке знання слов’янства поєднувалося у ньому із знанням Візантії та західної науки”²⁷. Водночас, 50-та річниця виходу у світ першого випуску “Часопису Чеського музею” дала підстави О.Котляревському назвати його “кращим літературно-вченим органом в слов’янському світі” та авторитетно заявити, що “у справі чеського відродження йому належить одне із перших місць, у справі слов’янської науки – місце, беззаперечно, лідируюче”²⁸.

Проблеми історії розвитку вітчизняної і зарубіжної славістики були серед зацікавлень українського вченого і бібліографа М.Задерацького, котрий після закінчення університету (1869) тривалий час працював учителем латинської мови у другій Київській гімназії, був секретарем Київського відділення Слов’янського благодійного товариства, упорядником і редактором перших чотирьох випусків “Славянського ежегодника” (1876–1880). На сторінках цього та інших видань він поміщав бібліографічні огляди російських і зарубіжних праць із проблем слов’янознавства, а з окремими виступав на засіданнях Історичного товариства Несторалітописця²⁹. Так, у другому випуску “Славянського ежегодника” М.Задерацький у перекладі з чеської видрукував працю О.Котляревського про розвиток слов’янознавства в Росії; окремий розділ щорічника присвятив висвітленню діяльності Академії наук і мистецтв у Загребі. В останньому схвалив праці хорватських науковців в галузі історії, зокрема, “Опис югослов’янських новин” С.Любича (Загреб, 1875), “Збірник правничих звичаїв південних слов’ян” В.Богишича (Загреб, 1875), стверджував, що невдовзі діяльність цієї академії “мала набути ще більшого розмаху”³⁰. У цьому ж випуску “Славянського ежегодника” М.Задерацький видрукував некролог Я.Шафаріку, в якому високо оцінив його діяльність як голови Сербського вченого товариства, одного із засновників Народного музею, видавця стародавніх сербських та інших хронік, грамот, пам’яток, людину, яка мала “величезний вплив на шкільну справу в Сербії”³¹. Український вчений видрукував також низку біографічних нарисів, присвячених

слов'янським ученим Й.Юнгману, П.Шафарику, Ф.Челаковському, І.Срезневському та ін.³². Зрештою, приєднуємося до думки сучасного російського дослідника О.Мильникова, котрий вважає М.Задерацького “одним із основоположників міжнародної славістичної бібліографії”³³.

Наступний етап у розвитку історії славістики пов'язаний з науковою діяльністю професора Новоросійського університету в Одесі О.Кочубинського, який ретельно дослідив вихідний етап становлення російського слов'янознавства у спеціальному дослідженні “Адмірал Шишков і канцлер граф Румянцев: Початкові роки російського слов'янознавства” (Одеса, 1887–1888)³⁴. Власне, автор визначив завдання своєї монографії так: “З'ясувати історію виникнення слов'янських студій в Росії, змалювати головних і другорядних діючих осіб у цій справі”, що, безперечно, вказувало на якісно новий підхід до предмету дослідження. Початковий період слов'янознавства в Росії учений визначив з кінця XVIII ст. до заснування славістичних кафедр в університетах у середині 1830-х рр., виділивши у ньому чотири самостійні етапи, характеристики кожного з яких присвятив окремих розділ книги.

Започаткування слов'янознавчих студій в Росії О.Кочубинський пов'язував із діяльністю членів Російської академії по підготовці “Словника академії Російської” (СПб, 1789–1794), що був вагомим доробком у дослідженні проблем загального і порівняльного слов'янського мовознавства. Серед праць учених того часу він відзначав доробок у вивченні історії та мов слов'янських народів професора Московського університету Х.Чеботарьова, який, за його спостереженням, у 80-х рр. XVIII ст. одним із перших у Росії поставив питання про походження слов'янських народів, шанував дослідження єпископа Дамаскина, академіків П.Лепехіна і С.Румовського, підкреслював значення гуртка графа М.Румянцева у становленні слов'янознавства в Росії³⁵.

О.Кочубинський вказував, що справу Х.Чеботарьова на кафедрі цього ж університету продовжив вихованець Харківського колегіуму (1788) М.Каченовський, котрий “1805 р. постав відразу у двох образах перед двоякою аудиторією: перед широкою, як видавець карамзинського “Вестника Европы”, і перед вузькою, як професор університету”. Завдяки його ініціативі журнал став органом “науково-славістичного спрямування”, на сторінках якого друкувалися “статті із найрізноманітніших проблем славістики, праці наукового і популярного характеру, оригінальні твори і переклади”, в яких висвітлювалися “інтереси літератури, історії, етнографії і мови слов'ян”³⁶. До заслуг М.Каченовського український учений відносить прагнення “розкрити перед російським суспільством інтереси слов'янських студіювань, невідоме його національній свідомості слов'янство”, зо-

крема, ознайомленню науково-громадської Росії з патріархом європейської славістики Й.Добровським³⁷. Досить переконливим є висновок О.Кочубинського, що саме в Московському університеті була зроблена “перша спроба введення завдань слов’янознавства в історичні дослідження Росії, ... перша спроба дати славистиці належне місце в університетських викладах”³⁸.

В окремому розділі своєї книги О.Кочубинський, на тлі наукового і культурного руху початку ХІХ ст., проаналізував слов’янознавчу діяльність Румянцевського гуртка та його членів. За його свідченнями, упродовж нетривалого “періоду часу, 1811–1826 рр., у початкові роки розвитку російської науки слов’янознавства, гурток вніс у загальну скарбницю знань помітний внесок”. Зокрема, його членами було відкрито чимало пам’яток слов’янської та російської літератури давніх часів, здійснено перші спроби історико-літературної розробки слов’янських пам’яток, зроблено блискучі зразки палеографічного опису й критичного видання давніх пам’яток, покладено початок слов’янській палеографії. За його переконаннями, цей науковий осередок не лише відкрив для Росії сторінки історії слов’ян, але й відтворив слов’янський світ ХІХ ст., що визначило його важливу роль в науковому й громадсько-політичному житті імперії³⁹.

Беззаперечний сенс має характеристика О.Кочубинським слабких сторін діяльності Румянцевського гуртка, що, за його спостереженням, “відкрито визнавалися, насамперед, самими членами гуртка”⁴⁰. Зокрема, у коло його наукових зацікавлень рідко потрапляли слов’янські питання і не часто використовувалися джерела іноземного походження, а члени гуртка були недостатньо обізнані з успіхами європейських учених. “Гурток був недостатньо знайомий зі слов’янським світом і в його сучасному становищі – знайомством етнографічним, і в його минулому – історичним”, – підкреслював дослідник⁴¹. Для прикладу він наводив слова П.Кеппена, який в одному із листів до В.Ганки писав: “Відомі для вас предмети, без пояснення, для нас можуть залишатися загадкою”⁴². Такої ж точки зору щодо ролі Румянцевського гуртка у вивченні слов’янства в радянській історіографії дотримувався В.Козлов⁴³. Крім того, О.Кочубинський наполягав на нерозвиненості теоретичних основ російської науки, причиною якої вважав недостатню поінформованість про здобутки науки на Заході, обмеженість засобів для вивчення зарубіжних слов’янських народів. “Таким чином, – вказував він, – націоналізація була необхідним результатом замкненості життя, історичною умовою тієї епохи”⁴⁴.

О.Кочубинський віддав належне діяльності міністра освіти О.Шішкова, котрий висловив ідею відкриття славистичних кафедр в російських університетах та запрошення для їх викладання слов’янських учених. Але

цей проект, як і спроба підготовки власних фахівців, зазнали невдачі. Інший задум міністра освіти – запросити слов'янських учених до слов'янської бібліотеки в Петербурзі – також залишився нереалізованим. Слід відзначити, що подібну оцінку ролі О.Шишкова у запрошенні слов'янських учених для викладання в російських університетах висловив сучасний московський дослідник О.Мильников⁴⁵. Зрештою, побудована на значному архівному матеріалі монографія О.Кочубинського стала помітною подією у вітчизняному слов'янознавстві, започаткувавши створення узагальнених праць з історії славистики. Високо оцінювали її сучасники – В.Ягич і С.Шмурло, радянські дослідники О.Мильников та В.Козлов.

Продовженням монографічного дослідження О.Кочубинського стали його праці, присвячені аналізу діяльності представників першого покоління російських і українських славистів – О.Бодяньського і В.Григоровича⁴⁶. В одній із них учений наголошував на заслугах О.Бодяньського в організації лекційних викладів з літератури, історії і етнографії західних і південних слов'ян у Московському університеті, створенні при Товаристві історії і старожитностей російської слов'янської бібліотеки з привезених із слов'янських країн книг і рукописів та в налагодженні зв'язків між науковцями Москви і слов'янськими ученими⁴⁷. У статті “Граф С.Г.Строганов: із історії наших університетів 30-х рр.” він лаконічно схарактеризував діяльність П.Прейса та І.Срезневського, відзначає важливу роль П.Шафарика в підготовці кадрів перших славистів для університетів в Росії та Україні. Він, зокрема, вказував: “Шафарик на службі в Росії не міг бути, але прислужився їй, будучи керівником перших російських славистів⁴⁸. О.Кочубинському належить авторство кількох невеличких праць про вчених-славистів – П.Лавровського, Я.Головацького й Ф.Миклошича⁴⁹.”

Особливе місце в науковій творчості О.Кочубинського, як дослідника історії славистики, займають його рецензії на праці О.Піпіна, О.Котляревського, М.Попруженка та ін. Так, в рецензії на фундаментальне дослідження О.Піпіна він виклав наступну схему періодизації слов'янознавства в Росії. Перший, підготовчий період з кінця XVIII ст. до початку 30-х рр. XIX ст., визначається як “спроби слов'янської науки”, зацікавлення перших славистів “підготовчої епохи” щодо церковної (старослов'янської – С.К.) мови та історії⁵⁰. Початок другого періоду – “епохи академічного слов'янознавства” – вчений датував серединою 30-х рр. XIX ст.: “Російське слов'янознавство правильно і послідовно почало розвиватися з відкриттям університетських кафедр “Історії і літератури слов'янських нарід”⁵¹. Зрештою, погодимося з думкою сучасної російської дослідниці Л.Лаптевої, що праці О.Кочубинського з історії слов'яно-

знавства є “найбільш цінними в його творчій спадщині”⁵² і додамо, що їх поява прискорила виокремлення історії славістики в самостійний напрямок слов’язознавчих досліджень в Україні у 80-х рр. XIX ст.

Історією слов’язнавства та славістичною бібліографією захоплювався професор Київського університету Т.Флоринський, котрий з 1883 р. друкував в “Университетских известиях” критичні бібліографічні огляди видань з історії літератури та етнографії слов’янських народів. З початку вони друкувалися під різними назвами, а у 1898–1913 рр. отримали – єдину “Критико-бібліографічний огляд праць і видань з слов’язнавства”⁵³. Всього, за нашими підрахунками, до першої світової війни вчений видрукував близько 60 оглядів, якими було охоплено майже 800 різноманітних славістичних праць і видань. Володіння таким об’ємом первинного історіографічного матеріалу, а також численні зв’язки Т.Флоринського із зарубіжними вченими-славістами⁵⁴, дозволили йому підготувати ряд змістовних нарисів про відомих зарубіжних і вітчизняних дослідників слов’янських народів: Ф.Рачкого, Ю.Даничича, Ф.Миклошича, Ф.Палацького, В.Макушева та ін.⁵⁵. Так, у студії, присвяченій характеристиці наукової творчості Ю.Даничича, він наголошував, що вся наукова діяльність сербського ученого – це “цілий ряд капітальних досліджень із сербської мови та літератури”, без яких не може обійтися жодний вчений при вивченні слов’янської філології⁵⁶.

Автором низки критико-біографічних оглядів славістичних видань у журналі “Славянские известия” (Воронеж) був учень О.Котляревського, доцент Київського університету А.Дудка-Степович⁵⁷. З окремими з них він також виступав на засіданнях Історичного товариства Нестора-літописця⁵⁸. Ученому належать чимало перекладів російською мовою творів чеських і сербських письменників, ряд історико-літературних і критичних студій, окремі з яких характеризували наукову і громадську громадськість Я.Коллара, П.Шафарика, Н.Дучича та ін.⁵⁹. Зокрема, у рефераті “Пам’яті Никифора Дучича”, виголошеному на засіданні Історичного Товариства Нестора-літописця 22 жовтня 1900 р., він докладно охарактеризував життєвий шлях і науковий доробок “одного з найвидатніших представників сербської історичної науки, відзначив його активну участь у національно-визвольному русі слов’янського населення Герцеговини, просвітницьку та культурну діяльність в Чорногорії, відстоювання інтересів православної церкви і народу Сербії та підкреслював його роль у розвитку південно-слов’янсько-російсько-українських зв’язків⁶⁰.

Авторами окремих критико-бібліографічних матеріалів і досліджень, присвячених діяльності окремих вчених-славістів, були також П.Безсонов, В.Качановський, П.Аландський, Є.Петухов, А.Стороженко та ін.⁶¹

На окрему увагу заслуговують студії І.Франка, присвячені аналізу наукових поглядів М.Драгоманова, в яких було зроблена вдала спроба з'ясувати вплив історіософії історика на розробку теоретичних підвалин його концепцій історії⁶². По-перше, було зазначено, що наукова діяльність українського ученого “якнайтісніше в'яжеється з дійсним життям”, а “на першому місці завжди стоїть не книжка, а живий чоловік, маса людей”. По-друге, І.Франко спромігся з'ясувати, що М.Драгоманов “одним із перших в Росії, а тим більше у нас, почав голосити інакше розуміння історії, бачити в ній поза царями і війнами маси народні, їх тиху і невтихаючу працю, їх повільний розвій, зріст освіти і громадського життя”. Це дало підстави назвати ученого одним із засновників народницької історіографії в Україні. По-третє, відзначено вагомий доробок вченого у галузі слов'янської фольклористики, що, за спостереженням І.Франка, засвідчили видрукувані в Софії студії про народні вірування і легенди. “Праці ті поставили його в ряд найліпших знавців того предмета в цілій Слов'янщині”, – авторитетно констатував І.Франко⁶³.

Отже, поступове накопичення історіографічних фактів і критико-бібліографічних матеріалів у галузі славістики, розвиток наукових зв'язків українських і зарубіжних вчених-славістів, зростання наукового інтересу до історії та сучасного становища зарубіжного слов'янства визначили перші спроби українських учених концептуально осмислювати історію славистичних студіювань (О.Котляревський і М.Задерацький). У 1880-х рр. О.Кочубинський провів системне дослідження початкового періоду розвитку слов'янознавчих досліджень в Росії, де вперше поставив питання про періодизацію розвитку слов'янознавства, предмет якого він визначав як комплекс наук, що вивчали суспільне життя слов'янських народів. Вагомим доробком на тлі вивчення історії вітчизняної і зарубіжної славістики в 80–90-х рр. XIX ст. стали праці Т.Флоринського, А.Дудки-Степовича. Зрештою, становлення історії славістики, як самостійного наукового напрямку дослідження в Україні, слід вважати одним із показників зрілості вітчизняного слов'янознавства.

Примітки

1. *Марков Д.Ф.* Славистика как комплекс научных дисциплин // *Методологические проблемы славистики.* – М., 1978. – С.8.

2. *Кочубинский А.А.* Адмирал Шишков и гр.Румянцев: Начальные годы русского славяноведения. – Одесса, 1887-1888.

3. *Пытин А.Н.* Обзор русских изучений славянства // *Вестник Европы.* – 1889. – №4, 5, 6; *Його ж.* Русское славяноведение в XIX в. // Там же. – 1889. – №7, 8, 9.

4. *Ягич И.В.* История славянской филологии. – СПб., 1910.

5. Пичета В. Начало славяноведческой науки в России // Архив Российской Академии наук (г.Москва). – Ф.1548. – Оп.1. – Е.Х.339; *Його ж.* О русском славяноведении в XIX в. и в период империализма (1896-1917) // Там же. – Е.Х.349.

6. *Державин Н.С.* История славяноведческих филологических изучений в России и СССР: Монография // Санкт-Петербургский филиал архива Российской академии наук (далі – СП ФА РАН). – Ф.827. – Оп.1. – Е.Х.49.

7. *Мыльников А.С.* Возникновение истории славистики как самостоятельного направления исследования // Славяноведение в дореволюционной России: Изучение южных и западных славян (далі – СДРИЮЗС). – М., 1988. – С.284-292; *Його ж.* Задерацкий Николай Петрович // Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь (далі – СДРБС). – М., 1979. – С.159.

8. Див.: *Срезневский И.И.* Донесение Министру народного просвещения из Вены от 8(20) февр. 1841 г. // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1841. – Ч.31. – Отд. 4. – С.9-36; *Його ж.* Донесение Министру народного просвещения из Загреба от 2(15) авг. 1841 г. // Там же. – 1842. – Ч.33. – Отд.4. – С.11-20; *Його ж.* Донесение Министру народного просвещения. Донесение 4-е из Братиславы от 5(17) апр. 1842 г.; *Його ж.* Донесение 5-е из Кракова от 2 авг. 1842 г. // Там же. – 1843. – Ч.37. – №2. – Отд. 4. – С.45-74.

9. *Срезневский И.И.* Донесение Министру народного просвещения из Вены от 8(20) февр. 1841 г. // ЖМНП. – 1841. – Ч.31. – Отд.4. – С.15-18.

10. *Danilowicz L.* Rozbiór dzieła... Początki prawodawstwa cywilnego i kryminalnego do czasów Jagiellonów, objaśnił Leleweł w dwu pismach... // Dziennik Warszawski. – 1829. – Т.18. – С.160-240; *Danilowicz L.* Wiadomość o dziełach Kaladowicza i Strojewa // Dziennik Warszawski. – 1825. – Т.2. – С.367-391; 1826. – Т.6. – С.136-151, 211-241; *Срезневский И.И.* Рецензия [На кн.: Slowansky narodopis /Sestawil P.Y.Sáfárik. – 2-е wyd. – Praze, 1842. – XII. – 1875, 1 мар.] // ЖМНП. – 1843. – Ч.38. – №4. – Отд.6. – С.1-30; *Його ж.* Рецензия [На кн.: Княжеский З. Вхождане в история на Българските Славяне. От 5 века до 1396 – та година. – М., 1847] // Филологический вестник. – 1847. – Т.20. – №8. – Отд.5. – С.58-61; *Його ж.* Рецензия [На кн.: Соколов А. Краледворская рукопись и Суд Любути. – Казань, 1846] // ЖМНП. – 1847. – Ч.55. – №7. – Отд.6. – С.154-170.

11. *Цейтлин Р.М.* Кеппен Петр Иванович // СДРБС. – С.182.

12. *Кеппен П.И.* Критическое исследование о Кирилле и Мефодии // Библиографические листы. – 1825. – №8. – Стб.101-116; *Його ж.* Кирилл и Мефодий // Библиографические листы. – 1825. – №10. – Стб.139-146; №15. – Стб.213-214.

13. *Кеппен П.И.* Записка о путешествии по славянским землям и архивам // Библиографические листы. – 1825. – №33-34.

14. Див.: *Мыльников А.С.* Становление истории славяноведения в России // Исследования по историографии славяноведения и балканистики. – М., 1981. – С.113-136; *Срезневский И.И.* Вступительная лекция в курс истории и литературы славянских наречий в Харьковском университете 16-го окт. 1842 г. // ЖМНП. – 1843. – Ч.287. – С.110-113.

15. *Срезневский И.И.* Программа преподавания Славянской филологии в Санкт-Петербургском университете // Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф.733. – Оп.70. – Е.Х.181. – Л.26.

16. *Срезневский И.И.* Разбор соч. Шафарика “Славянское народописание” // ЖМНП. – 1843. – № 4-6. – Отд.6. – С.1-30; *Його ж.* Новое сочинение Яна Коллара “Die Gotter von Retra” // ЖМНП. – 1851. – №4-6. – Отд.2. – С.87-99.

17. *Срезневский И.И.* Вук Стефанович Караджич, очерк биографический и библиографический // Московский литературный и ученый сборник. – М., 1846. – С.341-369.

18. Там же. – С.361.

19. *Срезневский И.И.* Воспоминание о В.В.Ганке. – СПб., 1851.

20. Отчет о занятиях профессора Лицея кн.Безбородко И.Лашнюкова ввремя заграничного його путешествия с ученой целью // Циркуляр по управлению Киевским Учебным Округом за 1863 г. – К., 1863. – С.319.

21. *Котляревский А.А.* Опоздалые листки из истории языка и литературы: Из “Филологических записок” 1863-1864 г. Воронеж, 1870. – С.57, 67.

22. Письма А.Котляревского – А.Кунику // СП ФА РАН. – Ф.95. – Оп.2. – Е.Х.440. – Л.7-8.

23. *Пытин А.Н.* Очерк биографии проф. А.А.Коляревского // А.А.Котляревский. Соч. – СПб., 1895. – Т.4. – С.СXLVII.

24. Письма А.Котляревского – А.Кунику // СП ФА РАН. – Ф.95. – Оп.2. – Е.Х.440. – Л.77.

25. *Kotljarevskij A.* Uspedy slavisky na Rusi v posledni dobe (1860-1872) // Casopis Mus. Kral. Čes. – 1874. – №1. – С.23-53; №2-3. – С.169-189. У російському перекладі М.Задерацького ця праця була надрукована у другому випуску “Славянского ежегодника” (К., 1877).

26. *Котляревский А.А.* Обзор успехов славяноведения за последние три года 1873-76 // Университетские известия. – 1876. – №7. – С.284-303; *Його ж.* Виктор Иванович Григорович: Реч в заседании Киевского отдела славянского комитета 23 декабря 1876 г. // Славянский ежегодник. 1877 / Сост. Н.Задерацкий. – К., 1877. – С.308-315; *Його ж.* Осип Максимович Бодянский (историко-библиографическая поминка) // Славянский ежегодник. – К., 1878. – С.343-352; *Його ж.* Очерк учено-литературной деятельности О.М.Бодянского // Чтение в Историческом обществе Нестора Легописца (далі – ЧИОНЛ). – 1879. – Кн.1. – С.295-302; *Його ж.* Памяти А.Н.Попова // ЧИОНЛ. – 1879. – Кн.1. – С.308-310.

27. *Котляревский А.А.* Виктор Иванович Григорович. – С.315.

28. *Б.а.* Успехи славяноведения за последние время // Славянский ежегодник. – 1877 / Сост. Н.Задерацкий. – К., 1877. – С.298/

29. *Задерацкий Н.П.* Славянские учено-литературные известия за 1877 г. // Славянский ежегодник. – К., 1878. – Вып.3; *Його ж.* Славянская библиография за 1878 г. // Славянский ежегодник. – К., 1880. – Вып.4; *Його ж.* Извлечения из исследования

проф. И.В.Ягича “О славянской народной поэзии”, относящиеся к русским былинам / / ЧИОНЛ. – 1888. – Кн.2. – С.17-19; *Дашкевич Н.* Историческая записка о возникновении и деятельности Исторического общества Нестора Летописца по январь 1898 г. // 25-летия Исторического общества Нестора Летописца: Исторический очерк, составленный Н.П.Дашкевичем. – К., 1899. – С.31.

30. *Б.а.* Успехи славяноведения за последние время. – С.297-298.

31. *Задерацкий Н.* Янко Шафарик (Некролог) // Там же.– С.305-307.

32. *Задерацкий М.П.* Й.Юнгман // Университетские известия. – 1873. – №11; *Його ж.* П.Шафарик // Там само. – 1874. – №12; *Його ж.* Ф.Челаковский // Славянский ежегодник. – К., 1878. – Вып.3; *Його ж.* И.И.Срезневский // Славянский ежегодник. – К., 1880. – Вып.4.

33. *Мыльников А.С.* Задерацкий Николай Петрович // СДРБС. – С.159.

34. *Кочубинский А.А.* Адмирал Шишков и канцлер гр.Румянцев: Начальные годы русского славяноведения. – Одесса, 1887-1888.

35. Там же. – С.39.

36. Там же. – С.41, 42-43, 46.

37. Там же. – С.48, 45.

38. Там же. – 53.

39. Там же. – С.211-212.

40. Там же. – С.213.

41. Там же. – С.213-214.

42. Там же.

43. Див.: *Козлов В.П.* Румянцевский кружок // Вопросы истории. – 1981. – №7. – С.178-183; *Його ж.* Колумбы российских древностей. – М., 1981. – С.148.

44. *Кочубинский А.А.* Адмирал Шишков и канцлер гр.Румянцев ... – С.215.

45. *Мыльников А.* К вопросу о путях и особенностях формирования славяноведения в России // Studie z dejin svetovej slavistiky do polovice XIX st. – Bratislava, 1978. – S.289-316.

46. *Кочубинский А.А.* О.М.Бодянский в его дневнике // Исторический вестник. – 1887. – №2. – С.505-537; *Його ж.* О.М.Бодянский // Славянское обозрение. – 1892. – Т.3, №11-12. – С.291-305; *Його ж.* В.И.Григорович Истории славяноведения // Записки Новороссийского университета. – 1893. – Т.59. – С.24-50; *Його ж.* Памяти товарища. (Из университетской летописи). – Одесса. – 1898; *Його ж.* В.И.Григорович. – Одесса, 1893.

47. *Кочубинский А.А.* О.М.Бодянский в его дневнике. – С.505-537; *Його ж.* О.М.Бодянский. – С.299.

48. *Кочубинский А.А.* Граф С.Г.Строганов: Из истории наших университетов 30-х годов // Вестник Европы. – 1896. – №8. – С.490.

49. *Кочубинский А.А.* Памяти Петра Алексеевича Лавровского // Записки Одесс-

кого исторического общества. – 1898. – Т.15. – С.847-856; *Його ж.* Академик Франц Миклошич // Протокол заседания Совета Новороссийского университета 6 октября 1883 г. Одесса, 1883. – С.3-6; *Його ж.* Еще свидетель Славянского возрождения: Памяти Я.Ф.Головацкого // Одесские ведомости. – 1888. – №153.

50. *Кочубинский А.А.* Историк литературы славян // ЖМНП. – 1880. – №5. – С.149-178.

51. Там же. – С.156-157.

52. *Лантева Л.П.* Кочубинский Александр Александрович // СДРБС. – С.197.

53. *Флоринский Т.* Критико-библиографический обзор новейших трудов и исследований по славяноведению. – К., 1891-1913. – Вып.1-16.

54. Българо-руски научни връзки XIX-XX ст.: Документи и материали. – София, 1968. – С.202, 338, 343, 345, 346 та ін.; *Павлюченко О.В.* Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 1992. – С.82.

55. *Флоринский Т.* О научно-литературной и общественной деятельности Юрия Даничича // ЧИОНЛ. – 1888. – Кн.2. – С.186-188; *Його ж.* Памяти доктора Фр.Миклошича // Университетские известия. – 1891. – №4; *Його ж.* Жизнь и труды д-ра Фр.Рачкого, первого председателя югославянской академии. – К., 1895 [Отд. оттиск из кн.9 ЧИОНЛ]; *Його ж.* Пражские празднования (Ф.Палацкого). – К., 1898; *Його ж.* В.В.Макушев // Славянский ежегодник. – К., 1884. – Вып.6. – С.294-304 та ін.

56. *Флоринский Т.* О научно-литературной и общественной деятельности Юрия Даничича. – С.187.

57. Див.: *Степович А.И.* “Славянские известия”: 93 отзыва о новейших книгах по славяноведению. – Воронеж, 1897; *Його ж.* Новые труды по истории сербо-хорватской литературы // ЧИОНЛ. – 1900. – Кн.14. – С.63-65.

58. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського НАН України. – Ф.179. – №290, 299 та ін.

59. *Степович А.И.* К 100-летию рождения Яна Коллара, певца и проповедника славянской взаимности. – К., 1894 [Отд. оттиск из Отчета о состоянии Коллегии Павла Галагана с 1 окт. 1890 г. по 1 окт. 1894 г.]; *Його ж.* П.И.Шафарик: Характеристика его личности и ученой деятельности (Памяти по случаю столетия рождения его // 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве. – К., 1896. – С.204-222; *Його ж.* К биографическому материалу об А.А.Котляревском [Воспоминания] // Киевская старовина. – 1892. – №3. – С.478-482 та ін.

60. *Степович А.И.* Памяти Никифора Дучича // ЧИОНЛ. – 1900. – Кн.14. – С.77-83.

61. *Франко І.* Болгарські праці М.Драгоманова // Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т.46. – Кн.2: Историчні праці (1891-1897). – К., 1986. – С.24-42; *Його ж.* [Промова на ювілеї М.П.Драгоманова] // Там же. – С.220-227; *Його ж.* Дальші болгарські праці М.Драгоманова // Там же. – Т.28.

62. *Франко І.* [Промова на ювілеї М.П.Драгоманова]. – С.221, 222, 223.

63. *Бессонов П.А.* Некоторые черты путешествия Ю.И.Венимина в Болгарию. –

М., 1857; *Качановский В.* Чешский деятель В.В.Ганка // Отдельный оттиск из Кн.5. Вестника славянства. – Казань, 1890; *Аландский П.И.* А.А.Котляревский. Некролог // Университетские известия. – 1881. – №10. – С.1-25; *Петухов Е.* К биографии А.А.Котляревского // Киевская старина. – 1894. – Т.4. – С.165-169.

І.Дзира

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В РОМАНІ “ЧОРНА РАДА”

Українським романтизм був покликаний до життя суспільно-політичними та культурними умовами часу і ґрунтувався на кращих національних та європейських традиціях. Основним об’єктом мистецького відображення та наукового дослідження для романтиків був народ у всіх проявах його духовного і матеріального життя як в сучасному, так і в минулому. Відповідно до романтичного світогляду фольклор, культура, мова, побут, звичаї та історія народу є тими категоріями, у яких виявляється сутність вищого порядку – “народний дух”. Таким чином, романтизм сприяв осмисленню історичного процесу особливо в бездержавних народів, яким на той час був і український, а також зростанню національної свідомості. Історіософські погляди романтиків формували концепцію національної еволюції українського народу, сприяли дальшому продовженню і розвитку ідеї національної державності, яка була поставлена ще у XVII–XVIII ст. у барокових творах українських письменників та істориків. “Та ще більше значення, аніж для історії та наук про суспільство, – пише Дмитро Чижевський, – мали романтичні погляди на суспільство і історію національної свідомості та новітніх національних рухів... Національне минуле та сучасність, які б вони не були, набувають глибокого значення як невідомий вияв “народного Духа”. Національні рухи набрали таким чином духовного обґрунтування та виправдання, як необхідний елемент історичного процесу”¹.

Саме в світлі романтичного світогляду важливими для нас є погляди Пантелеймона Куліша на національну історію та державу, яких він дотримувався протягом 1840–1850-х рр.

Намагаючись зміцнити становище своєї нації на історичній сцені, усвідомивши, що “Потери нашего языка и обычаев есть худшее, что может